

Forma på det mediopassive suffikset i mellomnorske diplom

Av Endre Mørck

Materialet for undersøkelsen er 1743 mediopassive verbformer fra 5569 mellomnorske diplom. Etter ei drøfting av bruken av *z*, *h*, dobbeltskrevet konsonant og innledende apikal plosiv i det mediopassive suffikset henføres de 31 skrivemåtene av suffikset til de to typene -ST og -S. Det blir så vist hvordan disse typene fordeler seg kronologisk, geografisk og sosialt og på norske og lånte ord, de mediopassive funksjonene, bøyingsklasser og verbformer. Undersøkelsen viser at det skjer en overgang fra -ST til -S i skriftspråket som er sterkere enn de moderne talemålsforholda tilsier, men at vi kan se tegn på den moderne geografiske fordelinga særlig i bonde- og lagmannsbrev. Forskjellig andel av -ST og -S i ulike funksjoner og bøyingsklasser blir forsøkt forklart med formelmessige uttrykksmåter. Innlåning av ord og verbform ser derimot ikke ut til å spille noen større rolle. Til slutt blir bruken av mellomnorske diplom som kildemateriale tatt opp.*

1 Bakgrunn

Norske verb har som kjent et opphavlig reflektivt suffiks som både i norrønt og moderne norsk kan ha ulike funksjoner, men som samla sett gjerne betegnes som mediopassiv. Inndelinga av de mediopassive formene varierer litt i faglitteraturen, men vi kan her skille mellom reflektiv, resiprok, inkoativ, passiv og vanlig aktiv funksjon liksom i *Norsk referansegrammatikk* (Faarlund, Lie & Vannebo 1997: 511–15), som vist i tabell 1.

* Takk til Ivar Berg for mange nyttige råd i hans vurdering av første versjon av denne artikkelen.

Funksjon	Norrønt	Nynorsk	Betydning
Refleksiv	skemmast	skjemmast	skamme seg
Resiprok	møtast	møtast	møte hverandre
Inkoativ	vårast	vårast	bli vår
Passiv	segjast	seia	bli sagt
Vanlig aktiv	ferðast	ferdast	ferdes

Tabell 1. Mediopassive former i ulike funksjoner

Alle disse eksempla er satt opp med *st*-suffiks i samsvar med *Norrøn ordbok* (Heggstad, Hødnebo & Simensen 2008) og *Nynorskordboka* (Hovdenak m.fl. 2001), men både i norrønt og moderne norsk varierer forma på det mediopassiv suffikset.

Norrøne grammatikker (Noreen 1923: 368–73; Iversen 1973: 120–21; Hanssen, Mundal & Skadberg 1975: 109–10) og lærebøker (Spurkland 1989: 131–32; Haugen 1998: 204–5) gjør i større eller mindre grad greie for den diakrone og synkrone variasjonen en finner i forma på suffikset, men normaliserer til *-sk* utenom den spesielle forma *-umk* i 1. person entall. Disse formene avspeiler hvordan suffikset har sitt opphav i det refleksive pronomenet *sik* 'seg' og i refleksiv bruk av det personlige pronomenet *mik* 'meg'. De norrøne ordbøkene (Fritzner 1883–96; Heggstad, Hødnebo & Simensen 2008) normaliserer derimot til *-st* i samsvar med det en ofte finner i tekstene. Denne forma vil også bli nytta i normaliserte norrøne eksempl nedafor.

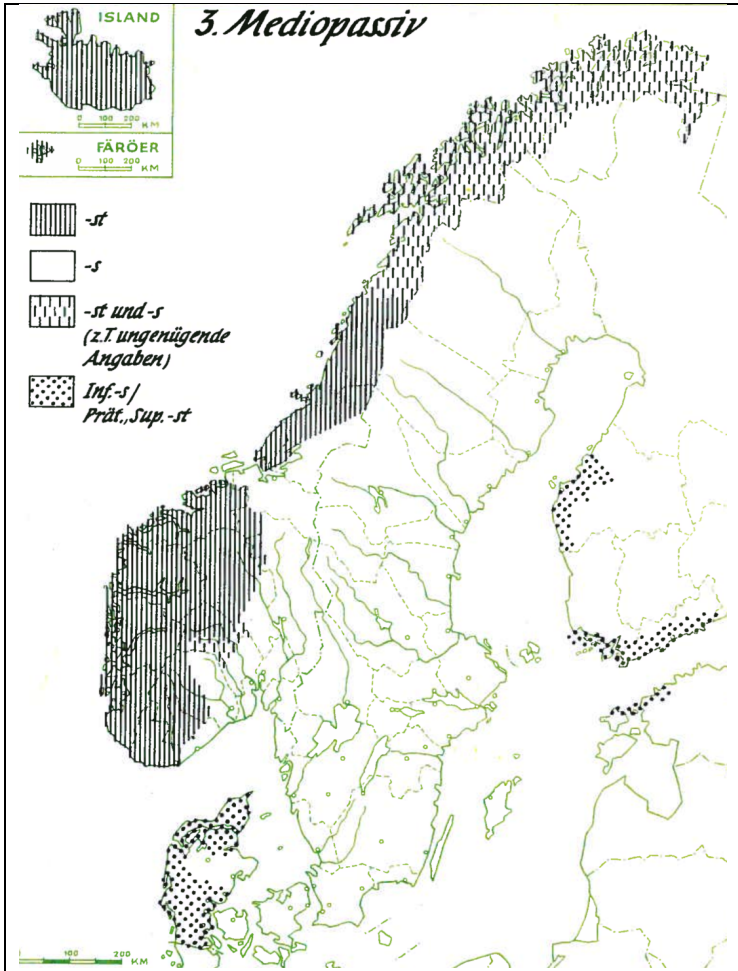
I de norrøne tekstene er det enda mer variasjon, slik en får et inntrykk av gjennom oppsummeringa til Hagland (2013: 626):

Mediopassiv form av verbet endrar seg også over tid innom den norrøne perioden. I dei eldste handskriftene vil vi finna former som endar på *-k* eller *-c*: *-sk*, *-sc*, *-zk*, *-zc*, frå det refleksive pronomenet *sik* språkhistorisk sett. I dei eldste handskriftene vil vi då finna former som *fyllask*, *kallask*, *oðlasc*, *finnazc*, *skiliazc* osv. I norske handskrifter ser vi at denne mediopassivendinga frå tida kring midten av 1200-talet tek til å stå fram som *-z*, *-zt*, *-st*, *-zst* i former som *tignaz*, *bafaz*, *synizt*, *gefst*, *gæfazst* osv. Det vil då seia at mediopassivformer med *-k/-c* peikar attover i tid til første halvdel av 1200-talet eller tidlegare i norske handskrifter. I islandske handskrifter vert formene med *-z* vanlege kring midten av 1200-talet. Frå om lag 1300 vert formene med *-zt* og *-st* òg etter kvart vanlege (dei siste frå og med tidleg på 1400-talet).

I moderne norsk har landsmål/nynorsk tradisjonelt hatt *-st*, mens riks-

mål/bokmål har hatt *-s*, som også har vært tillatt som sideform i nynorsk fra 1917 til den nye rettskrivinga i 2012. Denne forskjellen mellom skriftmålsformene avspeiler en dialektvariasjon som Beito (1970: 265) oppsummerer slik:

Ved slutten av norrøn tid er *st*-formene mest nytta; dei høyrer no heime i målføra vest i landet (i midlandsmål, vestno. og fosenmål, liksom i isl. og fær.). Formene på *-s* er utbreidde i aust- og nordnorsk liksom i austnordisk.

Figur 1. Utbreiinga av *-st* og *-s* i mediopassiv i de nordiske dialektene. Kartet er henta fra Bandle ([1973] 2011)

Utbreiinga av *-st* og *-s* i de nordiske dialektene er vist på kart 3 “Mediopassiv” i Bandle ([1973] 2011). Her ser vi hvordan *-st* er utbredt på Vestlandet, i størstedelen av Agder, i indre deler av Østlandet, bl.a. mye av Oppland, og i et nordlig område på Fosen og den sørlige halvdel av Nordland, mens resten av Østlandet og Trøndelag har *-s*. Sjøl om den geografiske fordelinga av *-st* og *-s* kan ha endra seg noe etter at dette kartet blei tegna, kan vi bruke denne beskrivelsen som sammenlikningsgrunnlag når vi skal se på fordelinga av de to suffiksa i mellomnorsk.

Som det framgår av sitatet fra Hagland (2013: 626) ovafor, skjer overgangen fra den opphavlige refleksive forma til den nye vestnordiske, som vi kan sammenfatte som en overgang fra *-sk* til *-st*, i løpet av norrøn tid. Denne overgangen finner i det store og heile sted på 1200-tallet og trulig litt tidligere i gammalnorsk enn i gammallislandsk ifølge Kjartan Ottósson (1992). Den østnordiske forma *-s* utvikla seg så tidlig at den var gjennomført ved utløpet av gammaldansk og gammalsvensk tid, dvs. før midten av 1300-tallet, se Brøndum-Nielsen (1973: 238–72) og Skautrup (1944: 274) om dansk og Noreen (1904: 480–81) og Wessén (1968: 134–35) om svensk.

2 Formål og kildemateriale

Formålet med denne artikkelen er å beskrive forma på det mediopassive suffikset i mellomnorsk tid, altså den første delen av tidsrommet mellom norrønt og moderne norsk. Siden dette er en språkhistorisk beskrivelse, vil en nødvendigvis måtte skildre forholda i skriftspråket, men målet er også å undersøke om det er mulig å se de moderne talemålsformene av det mediopassive suffikset i det mellomnorske materialet. For å kunne gjøre dette er det nødvendig å drøfte lydverdien av de ulike skrivemåtene av suffikset, og i den sammenhengen vil det som et bidrag til skriftspråkhistoria bli vist hvordan ulike skrivemåter varierer kronologisk. Hovedsaken er likevel å beskrive bruken av de to hovedtypene av det mediopassive suffikset som tilsvarer de moderne talemålsformene *-st* og *-s*. Det vil bli vist hvordan forma på dette suffikset varierer i diplom fra ulike perioder, geografiske områder og utstedere, og hvilken form suffikset har i lånord og de fem mediopassive funksjonene og i forskjellige bøyingsklasser og verbformer. Undersøkelsen gir dessuten grunnlag

for å reflektere litt over hvor godt de mellomnorske diploma fungerer som kildemateriale.

Materialet for denne undersøkelsen er diplom som er trykt i *Diplomatarium Norvegicum* (DN) bind I–XX. I disse binda har jeg gått gjennom alle diploma fra perioden 1350–1524 som er stedfesta i Norge inkludert Båhuslen, Jämtland og Härjedalen, som er skrevet på et nordisk språk, som er trykt etter originalen, og som har brevform. Til sammen er det 5569 diplom som oppfyller disse krava (se Mørck 1980: 22–24, 160–62). (Ved alle eksempel fra DN blir det vist til bindnummer med romertall og diplomnummer med vanlige tall.)

Det må understrekes at kildematerialet er tekster skrevet i det daværende Norge, og ikke bare tekster skrevet på norsk. I de mellomnorske diploma ser en tidlig påvirkning fra svensk og dansk, og i siste del av mellomnorsk tid skjer det en overgang til mer eller mindre reint dansk som skriftspråk (Indrebø 2001: 166–96). For å undersøke norsk språk burde en ideelt sett skilt ut de tekstene som er sterkt prega av svensk og dansk påvirkning eller heilt på dansk. Det er imidlertid ikke så lett å gjøre dette med et stort materiale, og en slik framgangsmåte ville dessuten føre til at vi satt igjen med lite materiale fra slutten av perioden. I stedet vil jeg beskrive forma på det mediopassive suffikset i det som fungerte som skriftspråk i Norge i mellomnorsk tid, men forsøke å avdekke talemålsforholda gjennom dette skriftspråkmaterialet.

En svakhet ved den trykte utgaven av diploma i DN er at oppløste forkortinger ikke er markert, og dette kan ha betydning for en morfologisk undersøkelse som denne. For eksempel er det – som påpekt av Ivar Berg (i en konsulentuttalelse) – ikke sikkert at *dømdis* (VII 360 1413) og *dæmdz* (IV 613 1392) ‘dømtes’ er skrevet forskjellig i originalene fordi det kan være snakk om ulike oppløsninger av *d* med et forkortings-tegn. Det er dessverre ikke så lett å få kontrollert skrivemåten av alle formene av det mediopassive suffikset i et så stort materiale som nyttes i denne undersøkelsen, og jeg vil i stedet tillate meg å gå ut fra at oppløsning av forkortinger ikke har ført til systematiske skeivheter i materialet.

Sjøl om de mediopassive formene i diploma fra Båhuslen, Jämtland og Härjedalen er ekserpert, har jeg valgt å utelate disse fra denne drøftinga. De 412 mediopassive formene i disse diploma er naturlig nok stort sett av den østnordiske typen -s, og de utgjør en økende andel av heile materialet fra under 10 % på 1300-tallet til over 35 % på 1500-tallet. Disse formene er utelatt for å unngå å få en uheldig skeivhet i materialet.

Jeg har også utelatt alle forekomster med verba *kennast*, *viðrkennast* og *bekennast*, alle med betydningen ‘gjøre kjent’ e.l. Disse verba nyttes i uttrykksmåter som (1) til sammen 3717 ganger, noe som er over det dobbelte av det materialet jeg har latt inngå i undersøkelsen. Jeg har sett det som uheldig å la noen få verb dominere i så stor grad.

- 1 **kendizst** þa Þorbiorn firir mik at han hafde stungnett Einar eit knifslagh firir briostet – *Da gjorde Torbjørn kjent for meg at han hadde stukket Einar et knivstikk i brystet.* (I 341 1354)

Dessuten har jeg sett bort fra presens partisipp med *s*-form slik som i (2) ettersom opphavet til *s*-suffikset er uklart i dette tilfellet, jf. Mørck (1993: 18–20) med videre henvisninger.

- 2 ... eftir þj ath þar einghin bref æder beusingh æda **ljfuandis** vitne koomu. ... – ... *fordi der ikke kom noen brev eller bevis eller levende vitner ...* (I 643 1415)

3 Forma på det mediopassive suffikset

3.1 Skrivemåter av suffikset

Med de avgrensingene som det er gjort greie for ovafor (§ 2), sitter jeg igjen med et materiale på 1743 verbformer med mediopassivt suffiks. Tabell 2 viser de 31 måtene som dette suffikset skrives på.

Det er ingen former som kan oppfattes som representanter for det norrøne suffikset *-sk*. Spørsmålet er derfor hvordan de ulike variantene av suffikset skal tolkes i forhold til de nyere formene *-st* og *-s*. For å svare på dette må vi vurdere lydverdien av *z* (§ 3.2), dobbeltskriving av konsonant (§ 3.3), skrivemåter med *h* (§ 3.4), former med innledende apikal plosiv (§ 3.5), pluss noen enkeltstående former (§ 3.6). Som sagt ovafor (§ 2) vil det her også som et bidrag til skriftspråkhistoria bli vist hvordan de ulike skrivemåtene varierer kronologisk.

3.2 Lydverdien av *z*

Et stort antall former av det mediopassive suffikset inneholder *z* med *-z* aleine eller i ulike kombinasjoner med andre konsonanter: *-tz*, *-thz*, *-dz*, *-dhz*, *-dtz*, *-zt*, *-zth*, *-tzt*, *-dzt*, *-ztz*, *-sz*, *-ssz*, *-szt*, *-stz*, *-zs*, *-zss*, *-tzss*, *-dzs*,

FORMA PÅ DET MEDIOPASSIVE SUFFIKSET I MELLOMNORSKE DIPLOM

Suffiks med s eller x		Suffiks med z		Suffiks med s og z			
				s før z		z før s	
-s	1038	-z	181	-sz	25	-zs	10
-ss	96			-ssz	6	-zss	6
-ts	1	-tz	68			-tzss	2
		-thz	1				
-ds	2	-dz	26			-dzs	1
		-dhz	1				
		-dtz	1				
-st	95	-zt	33	-szt	1	-zst	108
-(s)t	1						
-sth	5	-zth	1				
-sd	1						
		-tzt	1			-tzst	7
		-dzt	7			-dzst	2
		-ztz	1	-stz	12		
-x	3						

Tabell 2. Skrivemåter av det mediopassive suffikset med antall forekomster

-zst, *-tzst*, *-dzst*. Som tabell 3 viser, er skrivemåter med *z* dominerende på 1300-tallet, men utgjør så en stadig mindre andel i resten av mellomnorsk tid.

	1350	1375	1400	1425	1450	1475	1500	Sum
	-74	-99	-24	-49	-74	-99	-24	
Suffiks med <i>z</i>	88	179	99	82	24	15	14	500
% av alle suffiks	72,4	72,5	55,6	23,0	9,4	5,2	4,7	28,7

Tabell 3. Kronologisk fordeling av suffiks med *z*

På bakgrunn av både materiale og drøftinger hos tidligere forskere og egne undersøkelser som det vil føre for langt å referere, har Rindal (1988: 29) konkludert med følgende når det gjelder lydverdien av *z* i gammalnorsk:

Drøftinga framanfor gjev dette resultatet for gammalnorsk før ca. 1200: (1) Grafemet *z* er nytta for /ts/, også i refleksivformer. (2) Opposisjonen mellom /d/, /p/ og /t/ er nøytralisert føre /s/. (3) Mellom /l:/ eller /n:/ og /s/ er det utvikla ein /t/, også når sekvensen er delt på to stavingar.

På 1200-talet er situasjonen denne: (1) /ts/ er assimilert til /s/, som blir forkorta til /s/ i alle posisjonar bortsett frå mellom vokalar og i utlyd etter trykksterk vokal. (2) Skrivemåtar som *ds/dz*, *ðs/ðz* og *ts/tz* er historisk eller morfologisk bestemte. (3) I refleksivformer har *z* fonemverdien /s/, og det er veksling mellom endingane *-/sk/*, *-/s/* og *-/st/*, delvis kronologisk, delvis regionalt bestemt. (4) I superlativ er endinga alltid /st/, som kan skrivast *zt*, dei sporadiske eksempla på skrivemåte med berre *-z* har oppstått ved påverknad frå refleksivformene.

Det viktigste i denne sammenhengen er at *z* fra 1200-tallet antas å ha lydverdien /s/ i mediopassiv form, og at en apikal plosiv framfor *z* antas å ha blitt assimilert med /s/.

Kjartan Ottósson (1992: 107–16) argumenterer for at *z* kan stå for /ts/, /s/ og /ss/ inne i ord i gammalisländsk, men at *z* i utlyd har vært uttalt /st/, og det virker som om han lar dette gjelde også for gammalnorsk. Et hovedargument for å tolke *-z* i utlyd som /st/ er at *z* nyttes for /st/ i superlativer som *optaz* ‘oftest’, og at skrivemåten *-z* av det mediopassiv suffikset må ha hatt samme uttale.

Dette argumentet kan neppe gjelde for mellomnorsk, for det typiske der ser ut til å være at superlativ uttrykkes med *-st* som i *optast* ‘oftest’ (III 834 1456). Et søk i DN gir mange eksempel på superlativene *fyrst* ‘først’ og *næst* (alternativ skrivemåte *nest*) ‘nærmest’, men ingen former av disse med *z* i stedet for *st*. Når *z* inngår i ei superlativform, ser det ut til å måtte være med noe annet også for å uttrykke /st/ slik som i *bezst* ‘best’ (I 896 1471). Jeg vil derfor gå ut fra at Rindals beskrivelse av forholda i gammalnorsk også har gyldighet for det mellomnorske mediopassiv suffikset, og at *z* her altså står for /s/.

3.3 Dobbeltskriving av konsonant

I noen mediopassiv suffiks er det dobbeltskriving av *s*, enten bare *-ss* eller sammen med *z*: *-ssz*, *-zss* og *-tzss*. Om vi tolker *z* som /s/, kan vi også regne med dobbeltskriving i kombinasjoner av *s* og *z*: *-sz*, *-szt*, *-zs*, *-dzs*, *-zst*, *-tzst* og *-dzst*. Som det framgår av tabell 4, er det en nedgang i bruken av dobbeltskriving før oppgang igjen på slutten av mellomnorsk tid. I samsvar med den generelle nedgangen i bruken av *z* som vi så i tabell 3, blir det færre suffiks med enkel *s* og *z* sammen. Derimot er det økning i bruken av suffiks med dobbel *ss*.

I mellomnorske diplom er det mange eksempel på fordobling av konsonanter uten at det kan oppfattes som markering av lang konsonant

	1350 -74	1375 -99	1400 -24	1425 -49	1450 -74	1475 -99	1500 -24	Sum
Suffiks med <i>ss</i>	2	2	1	4	19	24	44	96
Suffiks med <i>ss</i> og <i>z</i>		3				3	8	14
Suffiks med <i>s</i> og <i>z</i>	45	57	27	20	4	1		154
Sum	47	62	28	24	23	28	52	264
% av alle suffiks	38,8	25,1	15,7	6,7	9,0	9,7	17,6	15,1

Tabell 4. Kronologisk fordeling av suffiks med dobbeltskrevet konsonant

(Grøtvedt 1974: 13), og dette gjelder også både *s + s* og *s + z* (jf. Pettersen 1975: 289–90, 317). Når vi i det mediopassive suffikset har fordobling av *s* og enkel eller dobbel *s* i kombinasjon med *z*, er det derfor naturlig å tolke dette som alternative skrivemåter for */s/*.

Dette underbygges av at slike former av det mediopassive suffikset ofte fins sammen med tilsvarende skrivemåter av */s/* i annen bruk. Den mediopassive forma *andadess* 'døde' fins f.eks. sammen med *ss* for genitivs-*s* i *Poress sun* 'Toresson', *gudess nad* 'Guds nåde' og *Suiia rikiss konongs* 'Svearikets konges' (I 387 1365). På samme måte fins den mediopassive forma *giftisz* 'gifter seg' sammen med *sz* for genitivs-*s* i *Aunsz dottor* 'Aunsdatter', *jnnan gardsz* 'innagards' og *til ... alsz af redesz* 'til full råderett' (IV 469 1368). Og vi finner den mediopassive forma *holdassz* 'holdes' sammen med *ssz* for *s* i stammen i *halsz* 'hals' og i genitivformene *siinssz granna pæinghæ* 'sin grannes penger' og *ifendanssz naam* 'i fandens navn' (XV 117 1492).

3.4 Skrivemåter med *h*

Grafemet *h* fins i fire mediopassive suffiksformer – *-sth*, *-zth*, *-thz*, *-dhz* – som brukes i alt åtte ganger i like mange diplom spredt nokså tilfeldig utover mellomnorsk tid. Skrivemåtene *th* og *dh* kan stå i stedet for *þ* og *ð*, men *h* settes også inn etter *t* og *d* uten å markere noen egen lydverdi (Grøtvedt 1974: 12). I tre av de fem diploma med *-sth* skrives *sth* for *st* også andre steder enn i det mediopassive suffikset: *geuasth* 'gis' sammen med *lausth ok fasth* 'løst og fast' (V 687 1440), *wt skyrasth* 'forklares' sammen med *fasth* 'uten avbrudd' og *pionostho* 'tjeneste' (IV 896 1445) og *mynmesth* 'minnes' sammen med *mitfasthæ* 'midfaste' og *nesth* 'nærmest' (IV 1071 1516). Og i det ene diplom som har forma *-zth* i *skildezth* 'avtaltes' (I 724 1429), finner vi også *th* for *t* i bl.a. *þetha* 'dette' og *giorth* 'gjort'. Vi må trygt kunne gå ut fra at *h* i de fire suffiksformene der denne konsonanten inngår, er stum og ikke bidrar til lydverdien.

3.5 Former med innledende apikal plosiv

En god del mediopassive suffiks blir innleda av en apikal plosiv: *-ts*, *-ds*, *-tz*, *-thz*, *-dz*, *-dhz*, *-dtz*, *-tzt*, *-dzt*, *-tzss*, *-dzs*, *-tztst*, *-dzst*. Som vi nettopp har sett (§ 3.4), er det ingen grunn til å tillegge *t* eller *d* pluss *h* en egen lydverdi i dette suffikset. I de formene vi har her, er det dermed bare snakk om *t* eller *d* eller i ett tilfelle *dt* først i det mediopassive suffikset. Som det framgår av tabell 5, er antall former med slik innledende plosiv forholdsvis lågt først i mellomnorsk tid og når så en topp på slutten av 1300-tallet før slike former blir gradvis sjeldnere.

	1350	1375	1400	1425	1450	1475	1500	Sum
	-74	-99	-24	-49	-74	-99	-24	
Suffiks innleda av apikal plosiv	11	38	19	24	13	8	7	120
% av alle suffiks	8,9	15,4	10,7	6,7	5,1	2,8	2,4	6,9

Tabell 5. Kronologisk fordeling av suffiks med innledende apikal plosiv

Ved tallfestinga av endingene som innledes med en apikal plosiv, er det to tilfeller der plosiven ikke er regna til det mediopassive suffikset: For det første når plosiven ser ut til å være del av et ufullstendig preteritums-suffiks som i *skildz* 'blei avtalt' (II 773 1447) (= *skildes* IV 910 1449, infinitiv *skilja*). For det andre når plosiven tydelig hører til stammen av verbet, slik som i *bidz* i *ek bidz undan* 'jeg ber meg fri' (XIII 23 1360, infinitiv *biðja*).

14 ganger står innledende *t*, *d* eller *dt* mellom /n:/ og /s/, der det tidlig har vært skutt inn en /t/ (Noreen 1923: 225). Dette er oftest i presens eller preteritum entall av *finnast* 'finnes': *fintz* (III 859 1462), *fandz* (II 660 1421) og *fandtz* (IX 532 1524), men én gang i presens av *vinnast* 'vinner, fås': *wintz* (IV 985 1477). Det er imidlertid rikelig med liknende eksempel på at det ikke er noen apikal plosiv mellom /n:/ og /s/, slik som i *fins* (III 516 1394) og *fansz* (I 559 1397).

Ellers fins det mediopassive suffikset med innledende *t* eller *d* for det meste i verbformer der det ikke har vært noen utlydende apikal plosiv i tall- og personbøyinga som i infinitiv *haldatz* 'holdes' (VI 501 1446, norr. *-a + st*), presens 3. person entall *kallatz* 'kalles' (I 530 1391, norr. *-ar + st* > *-ast*) og flertall *næfnadzst* 'nevnes' (IV 376 1356, norr. *-a + st*) og preteritum 3. person entall *andetetz* 'døde' (XIII 79 1418, norr. *-aði + st*) og flertall *fvmnuds* 'møtte hverandre' (XI 51 1361, norr. *-u + st*). Til denne gruppa må vi også regne presens 2. person flertall *frirnæmiatz* 'unndrar

seg' (XIII 79 1418), der det riktignok var en plosiv i den norrøne endinga *-ið*, men der endinga i mellomnorsk vanligvis er *-ir* (Noreen 1923: 359).

I dette materialet er det dermed bare i supinumsformer at den innledende apikale plosiven i suffikset kan komme fra verbøyinga. Her er det imidlertid bare ett eksempel med plosiv i suffikset: *hever fulnedz* 'har gjort fyllest' (III 423 1379, norr. *-at + st > -azt*). I andre supinumsformer er det ikke tegn til at supinumsendinga har ført til noen plosiv i det mediopassive suffikset, jf. f.eks.: *hafde gefuezt* 'hadde gitt hverandre' (IV 351 1351, norr. *-it + st > -izt*).

Det skrives altså bare av og til en apikal plosiv der denne kan ha kommet inn lydrett mellom /n:/ og /s/, mens det oftere ikke skrives noe for en slik lyd der. Dessuten har vi sett at de aller fleste suffiksa som innledes med en apikal plosiv, står etter vokal der det ikke er noen grunn til å vente en slik plosiv, og at plosiven like gjerne mangler som står i den verbforma der den kan komme fra ei bøyingsform uten mediopassivt suffiks. Det er derfor god grunn til å holde fast ved at en apikal plosiv framfor *s* eller *z* har blitt assimilert med /s/, og at *t*, *d* og *dt* først i det mediopassive suffikset ikke har noen egen lydverdi.

3.6 Enkeltstående former

Gjenstående mediopassive former som trenger en kommentar, er *-x*, *-stz*, *-ztz*, *-(s)t* og *-sd*, som er spredt nokså tilfeldig utover mellomnorsk tid

Skrivemåten *-x* fins bare tre ganger etter velar i *sægx* 'sies' (I 937 1484), *syngx* 'synges' (VII 377 1424) og *toghx* 'tok hverandre' (X 223 1460). Bokstaven *x* har vanligvis lydverdien /ks/, og denne skrivemåten av suffikset kan ha blitt valgt fordi velaren i stammen av verbet pluss den etterfølgende ustemte endinga får denne uttalen. Jørgensen (1997: XXX–XXXI) peker for øvrig på at *x* kan stå for /s/ også i andre tilfeller.

Mer usikkerhet knytter seg til tolkinga av de to formene *-stz* og *-ztz*. Forma *-stz* fins seks ganger i presens av verbet *fást* 'være å få, finnes' som i *festz* (IV 1001 1486), og det ene eksemplet med *-ztz* er med samme verb: *fæztz* (X 177 1442). Ellers fins *-stz* i fem presensformer av svake verb, bl.a. *profwastz* 'bevises' (V 755 1448), og i preteritumsforma *setostz* 'forlikte seg med hverandre' (V 326 1382). Om vi bare tolker *z* i disse formene som /s/, får vi et suffiks /sts/ som ikke tilsvare noen av de moderne formene av det mediopassive suffikset. Her vil jeg derfor heller anta at det er *tz* som står for /s/, liksom i andre former av det mediopassive suffikset

(§ 3.5). Dermed blir *-stz* og *-ztz* en slags dobbeltskriving av *s* liksom *sz* (§ 3.3). Et argument for denne tolkinga kan være at et par av diploma som inneholder forma *-stz*, også har eksempel på *tz* for */s/*: *fetz* ‘er å få, finnes’ (V 755) og *profuetz* ‘bevises’ (IV 1001), og det samme gjelder diplommet med *-ztz*: *profuatz* ‘bevises’ (X 177).

De to enkeltstående formene *-(s)t* i *forgeingh(s)t* ‘forgår’ (III 487 1390) og *-sd* i *a byrgiasd* ‘være ansvarlig for’ (VII 301 1378) kan vi kort og godt regne som varianter av *-ST* trass i usikkerheten i skrivemåten i det første tilfellet og bruken av stemt plosiv i stedet for ustemt i det andre.

3.7 Former av suffikstypene *-ST* og *-S*

Resultatet av gjennomgangen ovafor (§ 3.2–3.6) er oppsummert i tabell 6, der det er vist hvordan de ulike skrivemåtene av det mediopassive suffikset (§ 3.1) kan henføres til de to suffikstypene *-ST* og *-S*. Det samla antallet former av hver av disse typene framgår av tabell 7. Ved at vi på denne måten har fått redusert de mange ulike formene av det mediopas-

Vurderingsgrunnlag	-ST	-S
Klare tilfeller	-st	-s
$z = /s/$	-zt	-z
Dobbelt- og tredobbeltskriving av $/s/$	-szt, -zst	-ss, -sz, -zs, -ssz, -zss
Stum <i>h</i>	-sth	
Assimilert apikal plosiv		-ts, -ds
$z = /s/ +$ stum <i>h</i>	-zth	
$z = /s/ +$ assimilert apikal plosiv	-tzt, -dzt	-tz, -dz, -dtz
$z = /s/ +$ (tre)dobbeltskriving av $/s/ +$ assimilert apikal plosiv	-tzst, -dzst	-tzss, -dzs, -stz, -ztz
$z = /s/ +$ stum <i>h</i> + assimilert apikal plosiv		-thz, -dhz
Enkeltstående tilfeller	-(s)t, -sd	-x

Tabell 6. Former av suffikstypene *-ST* og *-S*

-ST				-S			
-st	95	-zt	33	-s	1038	-z	181
				-ss	96		
-szt	1	-zst	108	-sz	25	-zs	10
				-ssz	6	-zss	6
-sth	5	-zth	1				
				-ts	1	-ds	2
-tzt	1	-dzt	7	-tz	68	-dz	26
						-dtz	1
				-thz	1	-dhz	1
-tzst	7	-dzst	2	-tzss	2	-dzs	1
				-stz	12	-ztz	1
-(s)t	1	-sd	1	-x	3		
Sum -ST: 262				Sum -S: 1481			

Tabell 7. Antall av suffikstypene *-ST* og *-S*

sive suffikset i mellomnorsk til de to typene -ST og -s, som svarer til de vi finner i moderne norsk, kan vi i neste omgang se på hvordan disse typene fordeler seg på ulike deler av det mellomnorske materialet.

4 Fordelinga av suffikstypene -ST og -s i materialet

4.1 Kronologisk fordeling av -ST og -s

Den kronologiske fordelinga av -ST og -s framgår av tabell 8, der materialet er fordelt på 25-årsperioder. I perioden 1350–74 brukes den tradisjonelle norske forma -ST fortsatt noe mer enn den østnordiske forma -s. Etter 1375 øker andelen av -s sterkt, og på 1400-tallet blir denne forma dominerende og etter hvert bortimot enerådende. På slutten av 1400-tallet ser det altså ut til at -ST praktisk talt har gått ut av bruk.

	-ST		-s		Sum
	Antall	%	Antall	%	
1350–74	68	55,3	55	44,7	123
1375–99	90	36,4	157	63,6	247
1400–24	27	15,2	151	84,8	178
1425–49	49	13,7	308	86,3	357
1450–74	20	7,8	235	92,2	255
1475–99	4	1,4	283	98,6	287
1500–24	4	1,4	292	98,6	296
Sum	262	15,0	1481	85,0	1743

Tabell 8. Kronologisk fordeling av -ST og -s

Siden de moderne språkforholda viser at -ST ikke har forsvunnet så fullstendig som denne tabellen gir inntrykk av, er det nærliggende å slutte at overgangen fra mye bruk av -ST til nesten utelukkende -s i det mellomnorske diplommaterialet i stor grad er et skriftspråkfenomen, og at det skriftlige materialet her ikke avspeiler talemålsforholda. Nærmere bestemt er dette trulig et resultat av den nevnte overgangen til mer eller mindre reint dansk som skriftspråk som skjer i mellomnorsk tid (§ 2).

4.2 Geografisk fordeling av -ST og -s

Stedfestinga av materialet er basert på opplysningene i diploma om hvor de er utstedt, eller hvor handlinga som beskrives i dem, har funnet sted, og støtter seg også på opplysninger i *Norske Gaardnavne* (Rygh m.fl.

1897–1936) og i upubliserte diplomlister utarbeidd av Erik Simensen. Det er imidlertid noen få diplom som det har vært umulig å stedfeste med rimelig grad av sikkerhet enten fordi det ikke er noen stedsopplysninger å bygge på, eller fordi det er snakk om vanlige stedsnavn som fins flere steder i landet.

I tabell 9 er de mellomnorske mediopassive formene fordelt på et ST-område som så langt som mulig samsvarer med det området som har suffikset -ST i moderne norsk ifølge kartet i Bandle ([1973] 2011) (§ 1), og et S-område med suffikset -S som omfatter resten av landet. Til ST-området har jeg regna Vest-Telemark og indre del av Aust-Agder, fylka fra og med Vest-Agder til og med Møre og Romsdal, de nordlige delene av Buskerud og Oppland som hører til midlandsmåla, pluss et nordlig område med Fosen og Namdalen i Nord-Trøndelag og Nordland til Saltfjellet.

Som tabellen viser, er suffikset -ST klart mer frekvent i mellomnorsk i området der det fortsatt fins (27,8 % -ST), enn der det er erstatta av suffikset -S (10,5 % -ST). Denne forskjellen holder seg fram til ca. 1475, men på slutten av mellomnorsk tid blir -S, som vi har sett (§ 4.1), nesten enerådende i heile materialet pga. overgangen til dansk. Det må likevel være lov å konkludere med at den nåtidige geografiske fordelinga av de to variantene av det mediopassive suffikset skinner gjennom i dip-

	ST-området					S-området				
	-ST		-S		Sum	-ST		-S		Sum
	Antall	%	Antall	%		Antall	%	Antall	%	
1350–74	30	81,1	7	18,9	37	38	44,7	47	55,3	85
1375–99	46	64,8	25	35,2	71	43	25,0	129	75,0	172
1400–24	14	42,4	19	57,6	33	12	8,4	131	91,6	143
1425–49	18	26,1	51	73,9	69	31	10,8	257	89,2	288
1450–74	13	22,4	45	77,6	58	7	3,6	190	96,4	197
1475–99	2	1,8	109	98,2	111	2	1,2	170	98,8	172
1500–24	2	2,8	69	97,2	71	2	0,9	223	99,1	225
Sum	125	27,8	325	72,2	450	135	10,5	1147	89,5	1282

Tabell 9. Geografisk og kronologisk fordeling av -ST og -S lommaterialet.

Utenom ST-området finner vi høg frekvens av suffikset -ST i ytre del av Aust-Agder (4 av 5 suffiks) og nordre del av Nordland (2 av 4 suffiks), men her er det altså snakk om små tall. Utenom ST-området finner vi ellers forholdsvis høg frekvens av suffikset -ST i søndre del av Oppland (3 av 21 suffiks, 14,3 % -ST), i Akershus (19 av 94 suffiks, 16,8 % -ST) og i

Oslo (49 av 339 suffiks, 14,5 % -ST). Alle andre deler av landet har under 10 % av suffikset -ST.

Det er naturlig at den tradisjonelle forma -ST fortsatt fins utafor det moderne ST-området, særlig i den eldste tida, og dette gjelder ikke minst for randsoner til det moderne ST-området som ytre del av Aust-Agder, nordre del av Nordland og søndre del av Oppland.

Det er litt mer overraskende at forma -ST er såpass vanlig i Akershus og Oslo, som begge har en andel av -ST omtrent lik gjennomsnittet for heile materialet (15,0 %, jf. tabell 8). Hovedårsaken til at det er 19 ST-former fra Akershus, er at ett enkelt brev – ei retterbot fra kong Håkon 6. Magnusson (VI 238 1358) – inneholder 12 slike former. De 49 ST-formene fra Oslo er fordelt på 30 brev og like mange ulike verb. De breva som har flest slike former, er et brev fra kong Olav 4. Håkonsson med fem ST-former (II 501 1387) og et brev fra dronning Margrete med fire slike former (VI 338 1392). Det hyppigste verbet er *prófa* 'bevise', som nyttes sju ganger i formelen i (3) i landsvist- eller gridsbrev utstedt av (vise)kansleren. Det ser dermed ut til at en skriftradisjon ved kansellet bidrar til den relativt høge frekvensen av suffikset -ST i Akershus og Oslo.

- 3 ... ef han **prouest** at botemanne verda. – ... *om han blir bevist á bli en mann som kan bøte.* (II 889 1473)

4.3 Sosial fordeling av -ST og -S

De mellomnorske diploma er i stor grad skrevet av andre enn utstederne, og skriverne var oftest geistlige. Derfor er bl.a. Pettersen (1975: 66) skeptisk til å dele inn diploma etter hvem som er utsteder:

Når det altså kan påvises at utsteder av alle kategorier kan overlate til andre å sørge for utferding og skriving av brevene, og at den enkelte skriver nyttet sin egen språkform uansett utsteder, er det klart at det har liten hensikt å klassifisere brevene i grupper etter utstedernes yrke og stilling, så lenge det er språklige problem det er tale om. "Lagmannsbrev" kan være skrevet av lagmannen selv, eller av en skriver ved hans kontor, og da kan vi med full rett nytte den termen. Men vi har sett flere døme på at også lagmannen kan overlate til andre, f eks saksøkerne å utferdige domsbrev i sitt navn. Brev fra biskopene er ikke sjelden egenhendige, men like ofte er de skrevet av klerker ved kapitlet, eller av andre geistlige. Brev fra enkelte prester er vel i de fleste fall skrevet med egen hand. Det er bare det at slike brevgrupper

ikke kan settes i motsetning til brev fra lekfolk – bønder og almue, språklig sett, fordi også de er ført i pennen av prester.

I granskinger av diplommaterialet er det likevel en viss tradisjon for å dele diploma i grupper etter utsteder (oversyn i Mørck 1999: 267). Dette kan være meningsfullt fordi det tross alt også var folk i andre grupper enn de geistlige som kan ha skrevet diplom, f.eks. blant adels- og kjøpmenn (Grøtvedt 1954: 14, 205), lagmenn (Vågslid 1930: 62, 82), lensmenn (Indrebø 2001: 273) og lagrettemenn (Kolsrud 1914: 17). Hagland (2005: 57–58) mener at det har vært en forholdsvis stor gruppe personer uten tilknytning til kirkelig eller verdslig administrasjon som har vært skrivekyndige. Diplom fra ulike sosiale lag har dessuten ofte forskjellig innhold og dermed forskjellig form. Ei inndeling av diploma etter utstedernes sosiale status blir dermed til dels ei inndeling i ulike sjangere. Jeg har sjøl i granskinger av passiv (Mørck 1980) og av bruken av fortellende heilsetninger med det finitte verbet først (Mørck 2005) funnet språklig variasjon som kan knyttes til utstedernes sosiale status (oppsummering i Mørck 1999: 275–78).

Det kan derfor være verdt å undersøke det som vi kan kalle den sosiale fordelinga av -ST og -S, dvs. hvordan disse fordeler seg i diplom med utstedere fra ulike sosiale lag. For denne undersøkelsen har jeg nytta de gruppene som er lista opp i tabell 10. Når det er ulike typer utstedere av samme diplom, er diplommet klassifisert etter utstederen som står først, som gjerne er den med høgest rang.

Brevtype	Utstedere
Kongebrev	Konge, dronning, prins
Brev fra høgere geistlige	Erkebisp, bisp, abbed, abbedisse
Brev fra lågere geistlige	Andre geistlige enn de høgere
Brev fra høgere embetsmenn	Riksråd, drottsete, fehirde, sysselmann, høvedsmann, kansler, visekansler, adelig som ikke har embete
Brev fra lågere embetsmenn	Fogd, underfogd, lensmann, ombudsmann
Lagmannsbrev	Lagmann
Borgerbrev	Borgermester, rådmann, borger, oldermann
Bondebrev	Alle som ikke er med i annen gruppe

Tabell 10. Brevtyper og utstedere

Som vi ser av tabell 11, er det kongebreva som skiller seg ut med klart høgest andel av den tradisjonelle endinga -ST, nemlig 44,6 %, mens borgerbreva ikke har noen slike former. (Begge disse brevgruppene ut-

gjør om lag 2 % av materialet.) Brev fra høgere embetsmenn skiller seg også litt ut med bare 8,1 % former med -ST. De andre gruppene har fra 12,8 % til 18,0 % former med -ST, og kan dermed sies å være forholdsvis samla rundt gjennomsnittet på 15,0 %. Den høge andelen former med -ST i kongebrev høver med at det ifølge Seip (1955: 218) skal ha eksistert ei tradisjonell kanselliform tidlig i mellomnorsk tid. Ellers er det vanskelig å se noe sosiolingvistisk mønster bak variasjonen i bruken av de to suffikstypene og heller ikke lett å påvise noen klar grunn til disse forskjellene.

	-ST		-S		Sum
	Antall	%	Antall	%	
Konger	41	44,6	51	55,4	92
Høgere geistlige	46	18,0	209	82,0	255
Lågere geistlige	44	12,8	301	87,2	345
Høgere embetsmenn	13	8,1	148	91,9	161
Lågere embetsmenn	12	14,1	73	85,9	85
Lagmenn	18	14,3	108	85,7	126
Borgere			29	100,0	29
Bønder	88	13,5	562	86,5	650
Sum	262	15,0	1481	85,0	1743

Tabell 11. Sosial fordeling av -ST og -s

De fleste av det relativt store antallet former med -ST i kongebrev er fra 1300-tallet. Der er det da tydeligvis en nokså fri bruk av denne forma, for den fordeler seg på 28 ulike verb som nyttes fra én til tre ganger hver. Her er det altså trulig snakk om ei tradisjonell skriftform som ikke nødvendigvis avspeiler talemålet, jamfør den hyppige bruken av -ST i kongebrev i Akershus og Oslo (§ 4.2). Diplom fra høgere embetsmenn er den brevtypen som har nest lågest andel former med -ST, men i dem holder bruken av -ST seg likevel forholdsvis lenge. I disse tekstene er det imidlertid på slutten stort sett eksempel med verbet *prófa* 'bevise' som i (3) ovafor (§ 4.2), så her er det snakk om en mer formelfast bruk. Ellers er hovedinntrykket at -ST i det store og heile går ut av bruk omtrent samtidig i de ulike sosiale laga på midten av 1400-tallet. Et mulig unntak er bondebrev, der det kan ha noe å si at det er flest av dem (mer enn halvparten av materialet), men der dette også kan være uttrykk for at -ST har en plass i talemålet i heile mellomnorsk tid.

Tabell 12 viser hvordan den tradisjonelle forma -ST fordeler seg ikke bare på sosialgruppe, men også geografisk. Materialet er fordelt på de to

	ST-området		S-området		Sum
	Antall	%	Antall	%	
Konger	7	17,1	34	82,9	41
Høgere geistlige	22	47,8	24	52,2	46
Lågere geistlige	21	47,7	23	52,3	44
Høgere embetsmenn	2	15,4	11	84,6	13
Lågere embetsmenn	3	25,0	9	75,0	12
Lagmenn	11	64,7	6	35,3	17
Borgere					
Bønder	59	67,8	28	32,3	87
Sum	125	48,1	135	51,9	260

Tabell 12. Sosial og geografisk fordeling av -ST

områdene som best svarer til det moderne ST-området og til det moderne s-området, slik det er gjort greie for ovafor (§ 4.2).

Som det framgår av tabellen, er det bondebrev og lagmannsbrev som har størst andel av formene med -ST i diplom fra ST-området (henholdsvis 67,8 og 64,7 %). Det ser dermed ut til at disse brevtypene i størst grad avspeiler talemålsforholda, og dette kan ha sammenheng med at de i stor grad er skrevet av lokale skrivere. I ei mellomgruppe har vi brev fra høgere og lågere geistlige der andelen ST-former i diplom fra ST-området er omtrent som gjennomsnittet for heile materialet (47,8 og 47,7 %). Dette tyder på at bondebrev avspeiler talemålet bedre enn brev fra geistlige sjøl om de fleste bondebrev sikkert “er ført i pennen av prester”, som påpekt av Pettersen (1975: 66) i sitatet ovafor.

Det andre ytterpunktet – utenom borgerbrev – er kongebrev og brev fra høgere embetsmenn, som har en forholdsvis liten andel ST-former fra ST-området (17,1 og 15,4 %). Her er det noen tradisjonelle former som videreføres, og som særlig i kongebrev som sagt helst nyttas tidlig i mellomnorsk tid, men disse brevtypene avviker fra den vidare talemålsutviklinga og avspeiler først og fremst den østnordiske påvirkninga til støtte for s-forma. I brev fra lågere embetsmenn er det heller ikke så stor andel ST-former fra ST-området (25,0 %). Blant disse brev finner vi vitnemål om drap o.l. som ofte ses på som talemålsnære (jf. f.eks. Knudsen 1967). Forma på de mediopassive suffiksa som vi finner her, viser imidlertid at Hødnebo (1971: 149–50) har rett i at de ikke alltid avspeiler talemål.

Sjøl om det ikke er noe heilt klart bilde som avtegnar seg, kan en kanskje som ei oppsummering på dette punktet si at en ser tegn til at folk fra lågere sosiale lag med minst skrivetrening i størst grad retter seg

etter talemålet, mens de fra høyere lag med mer utdanning i større grad retter seg etter skriftradisjon og andre skriftlige mønster.

4.4 Fordeling av -ST og -s i lånord

Et kjennetegn ved mellomnorsk er økende innlåning av ord (se f.eks. Simensen 2005), og i dette materialet med mediopassivt suffiks er det 35 verb som kan regnes som lånord sjøl om noen av dem er tatt med i de norrøne ordbøkene. Det er verb med prefikset *be-* som *betale* og *bevise*, verb med prefikset *for-* som *forbedre* og *forderve* og en del andre verb som *bruke* og *snakke*. En kunne tenke seg at et økende antall innlånte verb ville føre med seg større bruk av den østnordiske forma -s siden lånorda ofte kom inn gjennom svensk og dansk, men dette ser ikke ut til å spille noen særlig rolle, jf. tabell 13.

For det første preger det mediopassive suffikset i lånorda i liten grad materialet som heilhet ettersom bare 76 (4,4 %) av de 1743 mediopassiv formene er i lånord og lånorda dermed tross alt utgjør en liten del av dette materialet. For det andre tilpasser tydeligvis disse lånorda seg til dels norsk morfologi i og med at de også nyttes med den tradisjonelle forma -ST i første del av mellomnorsk tid: *hopomzst* 'håper' (VI 238 1358), *hopazst* 'håper' (IV 493 1370), *forgeingh(s)t* 'blir ødelagt' (III 487 1390), *hopadzt* 'håper' (II 699 1429). For det tredje er de fleste lånorda fra siste del av mellomnorsk tid da -s har blitt dominerende i alle slags verb. Overgangen fra -ST til -s som den vanlige forma av det mediopassiv suffikset har dermed ikke med nye innlånte verb å gjøre.

	Antall -ST	Antall -S	Sum
1350–74	2		2
1375–99	1	2	3
1400–24		1	1
1425–49	1	7	8
1450–74		7	7
1475–99		20	20
1500–24		35	35
Sum	4	72	76

Tabell 13. Kronologisk fordeling av -ST og -s i lånord

4.5 Fordeling av -ST og -S i ulike funksjoner

Som en kommentar til den variasjonen en finner i forma på det medio-passive suffikset i gammalnorsk, sier Dyvik (1980: 92) at “det er neppe tale om noen funksjonell differensiering av de ulike formene”. Kjartan Ottósson (1992: 1) har heller ikke funnet at de ulike betydningene som de mediopassive formene kan ha, har noen innvirkning på den morfologiske utviklinga av suffikset.

Det viser seg likevel at fordelinga av -ST og -S ikke er den samme i alle funksjoner i det mellomnorske materialet. Det er da nytta samme inndeling av de mediopassive formene i funksjoner som i Mørck (1993) med noen mindre justeringer. Som det framgår av tabell 14, skiller de resiproke formene seg ut ved å ha relativt mye bruk av suffikstypen -ST (26,3 %). De fire andre funksjonene ligger nærmere gjennomsnittet sjøl om det er et spenn mellom de passive formene med høgast andel -ST (17,8 %) og de refleksive formene med lågest andel av dette suffikset (10,1 %).

	-ST		-S		Sum
	Antall	%	Antall	%	
Refleksiv	43	10,1	383	89,9	426
Resiprok	20	26,3	56	73,7	76
Inkoativ	28	14,4	167	85,6	195
Passiv	139	17,8	644	82,2	783
Vanlig aktiv	32	12,2	231	87,8	263
Sum	262	15,0	1481	85,0	1743

Tabell 14. Fordeling av -ST og -S på mediopassive funksjoner

Den høge andelen ST-former i resiprok funksjon har i hvert fall delvis sammenheng med at de resiproke formene, som utgjør 4,4 % av heile materialet, er særlig vanlige i perioden 1350–74, da de utgjør 11,4 % av de mediopassive formene, og i diplom fra ST-området, der de utgjør 6,3 % av de mediopassive formene. Resiproke former er altså vanligst i den perioden og det området der ST-forma står sterkest, og det bidrar nok til at de resiproke formene i så stor grad har ST-ending. Det er imidlertid uklart hvorfor de resiproke formene har denne skeive distribusjonen.

Den forholdsvis låge andelen av -ST i reflektiv funksjon ser ut til å skyldes formelmessige uttrykksmåter. De to verba *beidast* ‘be om noe (for seg sjøl)’ (4) og *segjast* ‘si’ med mediopassivt suffiks i stedet for *sik* ‘seg’ i en akkusativ-med-infinitiv-konstruksjon (5) nyttes nemlig henholdsvis 101 og 173 ganger og utgjør dermed til sammen omtrent 60 %

av de refleksive formene, og av en eller annen grunn har de nesten utelukkende suffiks med s-form og følgelig svært lite -ST (19 av 274 verbformer, 6,9 %).

- 4 Till sanninda oc ytarneire bewisningh her vm tha **beiddis** ek be-
skeidhna manna incigle ... fore thetta mith testamentum bref ... –
*Til bekreftelse og ytterligere bevis på dette ber jeg om gode menns segl ...
for dette testamentet mitt ...* (V 64o 1434)
- 5 ... fore ty at they **sagdis** vilia skera hans halssz i swndher, – ... *fordi
de sa at de ville skjære over halsen hans.* (XV 117 1492)

4.6 Fordeling av -ST og -s i ulike bøyingsklasser

Morfologiske endringer skjer ikke nødvendigvis samtidig i alle deler av ordforrådet. Et relevant eksempel er hvordan den særegne mediopassive forma i 1. person entall har fått samme form som 3. person entall i islandsk, jf. f.eks. presens *köllumst* > *kallast* '(jeg) kalles' og *komumst* > *kemst* '(jeg) kommer meg' (Kjartan Ottósson 1992: 161). Når denne endringa skjer som ei indre islandsk utvikling (ikke lenger pga. norsk innflytelse), er den i første omgang mest gjennomført i sterke verb, litt mindre i *ō*-verb og minst i ija-verb (Kjartan Ottósson 1992: 194).

Et forsøk på å se om verbklasses tilhørighet har betydning for fordelinga av -ST og -s, er oppsummert i tabell 15. (Lånorda (§ 4.4) og et enslig tilfelle av et preteritopresentisk verb (*eigast við* 'ha med hverandre å gjøre' III 423 1379) er her holdt utafor.) Ut fra denne tabellen må det nok generelt og litt forenkla sies at overgangen fra -ST til -s skjer omtrent på samme tid i de ulike verbtypene. Det mest påfallende er den store andelen av former med -ST i ja-verb. I disse verba er bruken av -ST (30,6 %) klart høyere enn gjennomsnittet for materialet sett under ett (15,4 %), og det samme gjelder for alle de tre periodene.

Det ser ut til at mer eller mindre formelfaste uttrykk med *skilja* 'skille' har bidratt til å holde bruken av ST-suffiks oppe i ja-verba. Dette verbet forekommer såpass ofte at det aleine kan sette sitt preg på materialet. Det brukes ni ganger på ulike måter med reflektiv funksjon som i (6), 12 ganger litt mer formelfast med resiprok funksjon som i (7), ni ganger med inkoativ funksjon og da oftest i formelen i (8) og så mye som 43 ganger i passiv pga. den vanlige formelen i (9). Til sammen i disse bruksmåtene har *skilja* ST-suffiks oftere (i 30 av 73 verbformer, 41,1 %) enn ja-verba samla har.

- 6 ... þa Þorer fra henne **skildis** – ... *da Tore skilte seg fra henne.* (III 597 1410)
- 7 oc þer mædær **skildost** þæir aat – *Og dermed skiltes de fra hverandre.* (VI 561 1465)
- 8 ... þa hon viðr likamen **skillzst** – ... *når den [sjelen] blir skilt fra legemet.* (IV 564 1389)
- 9 **skildizst** þætt vndir handa band þæira at ... – *Det blei avgjort i avtalen deres at ...* (I 481 1383)

		1350–99		1400–49		1450–1524		Sum	
		Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
ō-verb	-ST	29	34,1	15	16,9	7	4,5	51	15,4
	-S	56	65,9	74	83,1	150	95,5	280	84,6
	Sum	85	100,0	89	100,0	157	100,0	331	100,0
ja-verb	-ST	22	55,0	11	26,2	5	11,9	38	30,6
	-S	18	45,0	31	73,8	37	88,1	86	69,4
	Sum	40	100,0	42	100,0	42	100,0	124	100,0
ija- og ē-verb	-ST	69	44,8	27	9,8	12	3,1	108	13,2
	-S	85	55,2	248	90,2	378	96,9	711	86,8
	Sum	154	100,0	275	100,0	390	100,0	819	100,0
St. og red. v.	-ST	34	40,0	22	18,3	4	2,1	60	15,3
	-S	51	60,0	98	81,7	183	97,9	332	84,7
	Sum	85	100,0	120	100,0	187	100,0	392	100,0
Alle verb	-ST	154	42,3	75	14,3	28	3,6	257	15,4
	-S	210	57,7	451	85,7	748	96,4	1409	84,6
	Sum	364	100,0	526	100,0	776	100,0	1666	100,0

Tabell 15. Verbformer med mediopassivt suffiks fordelt på verbklasser og tidsperioder

4.7 Fordeling av -ST og -s i ulike verbformer

Som det framgår av kartet over det mediopassive suffikset i nordisk (§ 1), er det jyske og finlands- og estlandssvenske dialekter der det mediopassive suffikset er -s i infinitiv og presens og -ST i preteritum og supinum med *t* som ei fortidsmarkering (Bandle [1973] 2011: 41). Opphavet til forma -ST er altså her noe annet enn i norsk, men vi skal likevel se på om det er noe skille mellom bruken av -ST og -s i ulike verbformer i det mellomnorske materialet.

Jeg vil nøye meg med å presentere et grovt bilde av situasjonen i mellomnorsk ved å skille mellom infinitiv og presens på den ene sida og preteritum og supinum på den andre, jf. tabell 16. Her må det sies å være ganske klart at det ikke er noen forskjell å snakke om på fordelinga av

-ST og -S i de ulike verbformene, ettersom alle de store gruppene ligger nær gjennomsnittet for heile materialet. Det eneste større avviket fra gjennomsnittet er i den vesle gruppa med supinumsformer der få eksempel lett får store utslag på prosentfordelinga.

	-ST		-S		Sum
	Antall	%	Antall	%	
Infinitiv	65	13,7	408	86,3	473
Presens	109	15,8	583	84,2	692
Sum inf. og pres.	174	14,9	991	85,1	1165
Preteritum	84	14,8	484	85,2	568
Supinum	4	40,0	6	60,0	10
Sum pret. og sup.	88	15,2	490	84,8	578
Sum heile materialet	262	15,0	1481	85,0	1743

Tabell 16. Fordelinga av -ST og -S i ulike verbformer

4.8 Bruken av suffikstypene -ST og -S

Mens de to hovedformene av det mediopassive suffikset – den vestnordiske -ST og den austnordiske -S – er omtrent like vanlige i første del av mellomnorsk tid, har -ST nesten gått ut av bruk og -S blitt dominerende på slutten av perioden i større grad enn de moderne dialektforholda skulle tilsi (§ 4.1). Det skinner likevel igjennom at -ST står sterkest i diplom fra Sør- og Vestlandet og deler av det midlandske og nordlige området i samsvar med moderne dialektforhold, sjøl om vi finner både -ST og -S over heile landet (§ 4.2). Overgangen fra -ST til -S ser ut til å skje om lag samtidig i de forskjellige brevtypene som en kan dele materialet i med utgangspunkt i utstedernes sosial status, men bonde- og lagmannsbrev avspeiler talemålet best med høgast andel -ST i ST-området (§ 4.3). Frekvensen av de to formene av det mediopassive suffikset varierer også noe mellom de ulike funksjonene som suffikset kan ha (§ 4.5), og bøyingsklassene verba hører til (§ 4.6), men her kan formelbruk spille en rolle. Derimot har det ikke noe å si om det er norske eller innlånte verb (§ 4.4), og hvilken form av verbet det er snakk om (§ 4.7).

5 Det mediopassive suffikset og diplom som kildemateriale

Om vi kort skal si hva som gjør at en ser på de mellomnorske diploma som et velegna kildemateriale, kan vi sitere Indrebø (2001: 207): “Dei fleste skriftminni frå millomnorsk er *datera* dokument, og *original-dokument*. Me veit nøgje både når og kvar dei er skrivne, ofte òg kven som hev skrive deim.”

Dette gjør at diploma ofte har vært nytta til å undersøke den kronologiske utviklinga og den geografiske utbreiinga av språktrekk i mellomnorsk, og de har dessuten som sagt (§ 4.3) vært nytta til å si noe om sosiolingvistiske forhold sjøl om en der må ta flere forbehold fordi utstederne ofte ikke har skrevet diploma sjøl (se Mørck 1999). For denne undersøkelsen av det mediopassive suffikset har vi dessuten den fordel at vi kan se det som vi finner i det mellomnorske materialet, i forhold til det som vi veit om utbreiinga i moderne norske talemål.

Hødnebo (1971: 146, 148, 150) advarer imidlertid mot å bruke diplommaterialet ukritisk når han bl.a. sier:

... det synes likevel nødvendig å poengtere at det først og fremst er et skriftlig materiale vi har med å gjøre, ikke en samling eksempler på høyere og lavere talemål eller pålitelige dialektprøver.

For å kunne bedømme materialets brukbarhet til de ulike forskningsformål, vil det være nødvendig å henføre aktstykket til mulige skrivere, skrive-miljøer eller i det minste til landsdeler. Brev skrevet av innflyttede embetsmenn og adelsmenn må skytes ut eller behandles med varsomhet dersom en er på jakt etter strukturen i norske dialekter eller hjemlige ordforråd (arveord).

... det trengs en grundig gjennomgåelse av hvert enkelt aktstykke før det kan tjene som materiale i en større undersøkelse. Det er uforsvarlig å plukke ut enkeltord og enkeltformer med diplomatariets angivelse av tid og sted som eneste rettesnor, en slik forskning må føre på avveier.

Denne undersøkelsen av forma på det mediopassive suffikset illustrerer poenget til Hødnebo om at de mellomnorske diploma primært er et skriftlig materiale. Påvirkninga fra svensk og dansk og overgangen til dansk skriftspråk har bidratt til at -ST er underrepresentert i materialet og erstatta av -S i større grad enn en skulle vente ut fra de moderne dialektforholda. I materialet ser vi likevel tegn til ei fordeling av -ST og -S som langt på veg svarer til den vi finner i moderne dialekter.

I sin undersøkelse av skrifttradisjonen ved Hallvardskirken og Mariakirken i Oslo har Grøtvedt (1954: 136) antydning at det kan ha vært en forskjell mellom et høgtidsspråk som strevde med å holde fast på t-elementet i den tradisjonelle forma -ST og en dagligtale med bare -S som mediopassivt suffiks. Grøtvedt (1949: 105) har imidlertid sjøl stilt seg tvilende til at det har eksistert et høgere talemål fordi geistligheten og høyere øvrighetspersoner som lagmannen utgjorde en for snever krets til å opprettholde et slikt talemål, og fordi grunnlaget for å tenke seg noe slikt blei borte da adelen fikk et fremmed dansk-svensk preg og borgerklassen i byene kom i kontakt med fremmede handelsfolk. Det er nok dermed lite grunnlag for å knytte variasjon mellom -ST og -S til en forskjell mellom et høgtids- og dagligspråk.

Mer nærliggende er det å tenke at overgangen fra -ST til -S ville vise seg ved størst andel -ST i brev fra lågere sosiale lag med mer tilknytning til tradisjonelt norsk språk og større andel -S i brev fra høgere sosiale lag med mer kontakt med dansk. Noen klar sosiolingvistisk fordeling av dette slaget finner vi imidlertid ikke om vi bare ser på andelen av -ST og -S i diplom fra ulike sosiale grupper, og heller ikke om vi ser på når -ST går av bruk i disse gruppene.

Derimot avtegner det seg sosiale forskjeller om vi ser på bruken av -ST i diplom fra det geografiske området som best svarer til det moderne dialektområdet med denne forma. Det er bondebrev og lagmannsbrev som best bevarer den opphavlige norske forma -ST i dette området, og dette stemmer bra med at disse brevtypene holdt godt på norsk fram rundt 1500 og til dels lenger (Indrebø 2001: 191–92). På den andre sida har vi kongebrev, brev fra høgere embetsmenn og borgerbrev som i minst grad har beholdt -ST i det en kan kalle ST-området, og dette er blant de brevtypene som viser størst utenlandsk påvirkning (Indrebø 2001: 178–87, 192). Samtidig har vi sett at kongebrev viderefører gammel skrifttradisjon ved bruk av forma -ST bl.a. i Oslo utafor ST-området. Denne undersøkelsen viser for øvrig at -ST nyttes klart mer i bondebrev enn i brev fra lågere geistlige. Det er dermed grunn til å skille mellom disse brevtypene sjøl om det vi kaller bondebrev, ofte er skrevet av geistlige.

Hødnebo har naturligvis rett i at en ideelt sett bør foreta en grundig vurdering av hvor brukbart hvert diplom er som kildemateriale, før en inkluderer det i materialet sitt. Dette er nok særlig avgjørende om en skal studere et avgrensa materiale i detalj. Det er imidlertid vanskelig å følge opp dette ideelle kravet om en vil undersøke et fenomen som krever et

større kildemateriale. Og sjøl om en da risikerer å få med diplom som egentlig ikke hører til den typen materiale som en er ute etter, er det likevel grunn til å anta at de mellomnorske språkforholda vil avtegne seg. En må bare være forberedt på at det kan være avvik som skyldes at materialet inneholder diplom som strengt tatt ikke burde vært med i det. Slike feilkilder vil imidlertid drukne i mengden om materialet er stort nok.

Det må være lov å si at denne undersøkelsen av forma på det mediopassiv suffikset viser at de mellomnorske diploma kan fungere som kildemateriale også om en nokså mekanisk inkluderer en stor andel av diplommaterialet. Trass i de feilkildene som følger med bl.a. at dette er skriftspråk, at utstederne gjerne er andre enn skriversne, og at tekstene er prega av formelmessige uttrykk, må en si at det i hvert fall skinner gjennom tegn til ei geografisk fordeling av -ST og -S som virker rimelig ut fra moderne språkforhold, og det skulle ikke være noen grunn til å betvile resultat som at innlåninga av ord har lite å si for utviklinga av det mediopassiv suffikset, og at det ikke er forskjell på forma på dette suffikset i ulike verbformer.

Konklusjonen blir dermed at en må ta Hødnebøs advarsler på alvor, men at det likevel kan være formålstjenlig å nytte diploma som kilde-materiale og undersøke om det er ulike typer variasjon i dette materialet.

6 Oppsummering

Drøftinga av de ulike skrivemåtene av det mediopassiv suffikset (§ 3) og undersøkelsen av fordelinga av de to suffikstypene -ST og -S i ulike deler av materialet (§ 4) er oppsummert i slutten av de to aktuelle kapitla, og vi kan her nøye oss med å peke på hovedresultata. Gjennomgangen av lydverdien av *z*, dobbeltskrivinga av konsonant, skrivemåtene med *h*, formene med innledende apikal plosiv og noen enkeltstående former har vist at 31 ulike skrivemåter av det mediopassiv suffikset kan ses på som representanter for de to typene -ST og -S. Ikke overraskende erstattes -ST i stor grad av -S i skriftspråket pga. overgangen til dansk i mellomnorsk tid, men det skinner likevel igjennom ei geografisk fordeling av -ST og -S som langt på veg svarer til de moderne dialektforholda. Innafor ST-området holder den tradisjonelle forma -ST seg best i bonde- og lagmannsbrev, og disse ser dermed ut til å avspeile talemålet bedre enn

andre brevtyper. I den grad fordelinga av -ST og -S varierer når materialet deles opp etter ulike språklige kriterier, er det vanskelig å finne andre forklaringer på dette enn at det har sammenheng med formelbruk. En hovedkonklusjon blir likevel at et stort mellomnorsk diplommateriale kan vise norsk språkutvikling og avspeile talemålsforhold trass i problemet med utenlandsk påvirkning, usikkerhet om hvem som har skrevet diploma, og det formelfaste språket.

Litteratur

- Bandle, Oskar. [1973] 2011. *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Reprint der Erstaufgabe mit einer Einführung von Kurt Braunmüller. Tübingen – Basel: A. Francke Verlag.
- Beito, Olav T. 1970. *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1973. *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling VIII. Verber III. Konjugationsformernes udvikling*. København: Akademisk forlag.
- Diplomatarium Norvegicum*, I–XX 1849–1915, XXI 1976, XXII 1990–1992. Christiania/Oslo.
- Dyvik, Helge J. Jakhelln. 1980. “Har gammelnorsk passiv?” I: *The Nordic languages and modern linguistics*, red. Even Hovdhaugen, 81–107. Proceedings of the fourth international conference of Nordic and general linguistics. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Fritzner, Johan. 1883–96. *Ordbog over det gamle norske sprog* I–IV. 4. utg. 1973 ved Finn Hødnebo. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grøtvedt, Per Nyquist. 1949. *Studier over målet i lagmannsbrev fra Oslo 1350–1450*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse, 1948. No. 2. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1954. *Skrifttradisjon ved Hallvardskirken og Mariakirken i Oslo 1350–1450*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse, 1954. No. 3. Oslo: Jacob Dybwad.

- . 1974. *Skrift og tale i mellomnorske diplomer fra Folden-området 1350–1450* III. *Språkhistorisk oversikt*. Skrifter frå Norsk målførearkiv XXVIII. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Hagland, Jan Ragnar. 2005. *Literacy i norsk seinmellomalder*. Oslo: Novus.
- . 2013. “Gammalislandsk og gammalnorsk språk.” I: *Handbok i norrøn filologi*, red. Odd Einar Haugen, 600–38. 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hanssen, Eskil, Else Mundal & Kåre Skadberg. 1975. *Norrøn grammatikk*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Haugen, Odd Einar. 1998. *Grunnbok i norrønt språk*. 3. utg. Oslo: ad Notam Gyldendal.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 2008. *Norrøn ordbok*. 5. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hovdenak, Marit, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit & Dagfinn Worren. 2001. *Nynorskordboka*. 3. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hødnebo, Finn. 1971. “Om diplomer som kilde for norsk språkhistorie.” I: *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og namnegransking*, red. Hallvard Magerøy & Kjell Venås, 145–53. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Indrebø, Gustav. 2001. *Norsk målsoga*. 2. utg. Bergen: Norsk Bokreidingslag.
- Iversen, Ragnvald. 1973. *Norrøn grammatikk*. 7. utg. Aschehoug.
- Jørgensen, Jon Gunnar (utg.). 1997. *Aslak Bolts jordebok*. Oslo: Riksarkivet.
- Kjartan G. Ottósson. 1992. *The Icelandic middle voice. The morphological and phonological development*. Department of Scandinavian languages, Lund university.
- Knudsen, Trygve. 1967. “Om muntlighet og replikker i norske middelalderdiplomer.” I: *Skriftradisjon og litteraturmål. Artikler og avhandlinger i utvalg*, 77–86. [Oslo:] Universitetsforlaget.
- Kolsrud, Sigurd. 1914. *Heidmarksbrev 1315–1560. Kjeldekritisk studie*. Bidrag til nordisk filologi av studerende ved Kristiania universitet I. Kristiania: Julius Thømtes boktrykkeri.
- Mørck, Endre. 1980. *Passiv i mellomnorske diplom*. Unpubl. hovedfagsoppg. Institutt for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo.

- . 1993. “Bruken av verbale s-former i mellomnorske diplom.” *Nordlyd. Tromsø University Working Papers on Language and Linguistics* 19, 18–76.
- . 1999. “Sociolinguistic studies on the basis of Norwegian medieval charters.” I: *Language change. Advances in Historical Sociolinguistics*, red. Ernst Håkon Jahr, 263–90. Trends in linguistics. Studies and monographs 114. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- . 2005. “Connective/narrative inversion in Middle Norwegian declarative clauses.” I: *Contexts – Historical, Social, Linguistic. Studies in Celebration of Toril Swan*, red. Kevin McCafferty, Tove Bull & Kristin Killie, 263–78. Bern o.fl.: Peter Lang.
- Noreen, Adolf. 1904. *Altnordische Grammatik II. Altschwedische Grammatik*. Halle: Niemeyer.
- . 1923. *Altnordische Grammatik I. Altländische und altnorwegische Grammatik*. 5. oppl. 1970. Tübingen: Max Niemeyer.
- Pettersen, Egil. 1975. *Språkbrytning i Vest-Norge 1450–1550*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Rindal, Magnus. 1988. “Den fonologiske verdien av grafemet z i gammalnorsk.” *Maal og Minne* 1988 1–2, 23–30.
- Rygh, Oluf m.fl. 1897–1936. *Norske Gaardnavne I–XIX*. Kristiania: Fabricius.
- Seip, Didrik Arup. 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utg. Oslo: Aschehoug.
- Simensen, Erik. 2005. “Lexical developments in the Late Middle Ages.” I: *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages* Vol. 2, hovedred. Oskar Bandle, 1161–71. Berlin – New York: de Gruyter.
- Skautrup, Peter. 1944. *Det danske sprogs historie I. Fra Guldhornene til Jyske lov*. København: Gyldendalske boghandel.
- Spurkland, Terje. 1989. *Innføring i norrønt språk*. Universitetsforlaget.
- Vågslid, Eivind. 1930. *Norske logmannsbrev frå millomalderen. Ei skrift-historisk etterøking av logmannsbrev frå Oslo, Uppland, Skien, Tunsberg, Borgarting og Bohuslän*. Det norske videnskaps-akademi i Oslo. Oslo: Dybwad.
- Wessén, Elias. 1968. *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. 8. oppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

ENDRE MØRCK

Abstract

The basis of this study is 1743 mediopassive verb forms excerpted from 5569 Middle Norwegian charters. After a discussion of the use of *z*, *h*, double consonant and initial apical plosive in the mediopassive suffix, the 31 forms of the suffix are classified as belonging to the two types -ST and -S. Then the chronological, geographical and social distribution of these types is shown, and also how they are used in Norwegian and borrowed words, the mediopassive functions, verb classes and inflectional forms. The study shows that there is a more complete change from -ST to -S than there is basis for in the modern dialects, but also that we can discern the modern geographical distribution, especially in charters issued by peasants and lawmen. Variation in the frequency of -ST and -S in different functions and verb classes is explained as the result of formulaic expressions. Borrowing and inflectional forms of the verbs do not seem to play any role. In addition the use of Middle Norwegian charters as source material is discussed.

Endre Mørck
Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet
Institutt for språk og kultur
Postboks 6050 Langnes
NO-9037 Tromsø
endre.morck@uit.no